

บทที่ ๕

หลักธรรมและวัฒนธรรมไทย

วรรณกรรมเป็นผลงานของมนุษย์ที่เก็บรวบรวมความคิด ความเป็นอยู่ ปรัชญาชีวิต จริยธรรม และลักษณะสภาพต่าง ๆ ของมนุษย์ในสังคมไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมประเภท คำสอนเกี่ยวกับพุทธศาสนา นับว่าเป็นวรรณกรรมที่สามารถสะท้อนภาพชีวิตความเป็นอยู่และค่านิยม

ของคนในสังคม ให้ประโยชน์แก่ผู้อ่านผู้ฟังอย่างคัมค่า เนื่องจากกวีผู้ประพันธ์นอกจากจะเป็น นักประพันธ์แล้วยังเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, ๒๕๔๑, หน้า ๑๙๘) ดังนั้น ผลงานของกวีที่ประพันธ์ขึ้นมา นอกจากจะให้ความบันเทิงใจแล้ว ย่อมจะต้องเป็นสื่อกลาง สะท้อนภาพเหตุการณ์ส่วนหนึ่งของสังคมและประสบการณ์ของกวีในสมัยนั้น ๆ ซึ่งบางแง่มุม ประวัติศาสตร์มิได้บันทึกไว้ได้อีกด้วย (อุบล เทศทอง, ๒๕๓๒, หน้า ๑๖๒)

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง มหาสมุทฺตปิฎก เลखที่ ๔๓๗ เป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่ สะท้อนภาพทัศนคติ หลักประเพณี ปฏิบัติ ของชาวบ้านชาวดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผ่านมุมมองหรือความนึกคิดแบบชาวบ้านชาวดของกวี ซึ่งในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องดังกล่าว จะศึกษาในเรื่องหลักธรรมและวัฒนธรรมไทยที่ปรากฏในเรื่อง

หลักธรรม

หลักธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นแบบอย่าง เป็นสิ่งที่มนุษย์คิดขึ้นมา เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของบุคคลและสังคม เป็นเครื่องอบรมขัดเกลาจิตใจ ก่อให้เกิดความหวัง เพื่อ

ความสุขสบายในภายภาคหน้า (สืบพงศ์ ธรรมชาติ, ๒๕๓๔, หน้า ๓๓๔) การศึกษา เรื่องหลักธรรม

ในกลอนสวดมหาสมุทฺตปิฎก เลखที่ ๔๓๗ เป็นส่วนหนึ่งที่สามารถสะท้อนให้เห็นทัศนคติและ หลักประเพณีปฏิบัติของชาวบ้านชาวดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี หลักธรรมต่าง ๆ ที่มีปรากฏในเรื่องมีดังนี้

๑. นิพพาน เป็นหลักธรรมที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ป.อ. ปยุตฺโต (๒๕๔๓, หน้า ๗๖ – ๗๗) ได้ให้ความหมายของนิพพานไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับ

ประมวลธรรมว่า คือ สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์เป็น อิศราภาพสมบุรณ์ เป็นภาวะที่เข้าถึงได้ยาก ต้องทำจิตให้สงบนิ่ง ดับกิเลสได้หมดสิ้น ผู้ที่บรรลุนิพพานได้ชื่อว่าอรหันต์ ไม่มีความทุกข์ใด ๆ อีกต่อไป การบรรลุนิพพาน มี ๒ ขั้น คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสยังมีปัญจขันธ์เหลือ คือ พระอรหันต์ยังทรงชีพอยู่ ลิ่นโทสะ โมหะ ราคะ รู้ชอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว อารมณ์ทั้งหลายดับแล้ว

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ดับกิเลสไม่มีปัญจขันธ์เหลือ คือ พระอรหันต์สิ้นชีพแล้วจัดได้ว่าบรรลุนุปาทิเสสนิพพาน

ในไตรภูมิพระร่วง (กรมศิลปากร, ๒๕๑๘, หน้า ๒๙๒ – ๒๙๓) กล่าวถึงพุทธปรัชญานิพพานไว้ว่า เป็นความสุขเที่ยงแท้ที่ประเสริฐที่สุด ยิ่งกว่าความสุขในสวรรค์ชั้นใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่มีเจ็บป่วย ไม่มีแก่เฒ่าชรา ตาย หรือพลัดพรากจากกันให้บังเกิดทุกข์ ดังคำประพันธ์ว่า

...อันวานิพพานสมบัตินี้สนุก็น้สุขเกษมหนักหนาหาที่จะปานบมิได้เลยฯ

สมบัติ

อินทร์พรหมทั้งหลายก็ดี ถ้าจะเอามาเปรียบด้วยสมบัตินิพพานนั้น ประดุจหนึ่งห้อย

เปรียบ

ด้วยพระจันทร์ ถ้ามีดั่งนั้นดุน้ำอันติดอยู่ปลายผมแล มาเปรียบด้วยน้ำมหาสมุทรอัน

ลึก

ได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ฝีมือดั่งนั้นดุนเอาดินธุลีนั้นมาเปรียบด้วยเขาพระสุเมรุ จักรว

ตนวนร

อันประเสริฐแห่งนิพพานนั้นบมิถ้วนเลยฯ สมบัติในนิพพานนั้นสุขจะพันประมาณแล้วหาอันจะเปรียบบมิได้ บมิรู้เป็นอาพาธพยาธิสิ่งใดบมิรู้เฒ่าบมิรู้แก่บมิรู้ตายบมิรู้ฉิบหายบมิรู้พลัดพรากจากกันสักอัน...

พุทธปรัชญานิพพานเป็นอุดมคติที่พุทธศาสนิกชนไทยสมัยก่อนปรารถนาจะไปให้ถึงไม่ว่าในชาติที่มีชีวิตอยู่ ชาติหน้า หรือชาติต่อ ๆ ไป ความปรารถนาเช่นนี้มักจะพบในวรรณกรรมสมัยก่อน แต่ไม่ค่อยพบในวรรณกรรมปัจจุบัน เพราะแนวการเขียนได้เปลี่ยนไป ด้วยเข้าใจว่าเป็นเรื่องสุดวิสัยที่คนธรรมดาสามัญจะเดินทางไปถึงได้ (สืบทพงศ์ ธรรมชาติ, หน้า ๒๕๓๔, หน้า ๓๙๙)

ในกลอนสวดมหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ กวีได้กล่าวถึงหลักธรรมเรื่องนิพพานไว้ในตอนที่พระพุทธเจ้าสอนพระยาสมณูปติให้ตัดกิเลสตนหาทางโลก เพื่อมุ่งสู่ความสุขแท้จริงคือนิพพาน ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ ตัถาคต ⁶⁹ นี้พิศเคราะห์ ⁷⁰	เห็นแต่เมืองพระนิพพาน
บรมล้าราญ	เจริญสุขแสนทวี
๐ พันภัยมัจจุราช	ชื้อตายเกิดมิได้มี
ข้ามชาติกันดารดี	สะดวกแท้โดยทางธรรม
๐ องค์พระตถาคต	จะเสด็จเมืองแก้วอัน
สุขพ้นที่รำพัน	บพิตรเจ้าจะควรจร
๐ โดยพระตถาคต	นี้รักใคร่บดินทร
จึงตรัสประโลมวอน	หวังพาท้าวเสด็จดล
๐ ความสุขจะรำไย	ให้ป่วยกล่าวเป็นกังวล
เมืองพระนิพพานคน	ไปอยู่ล้นพระโยคา...

(มหาสมุทตปิสุตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๗)

เมื่อพระพุทธเจ้าเล็งเห็นบุญบารมีของนางกาญจนเทวีที่เคยสร้างสมมา ทำให้สามารถสำเร็จนิพพานได้ พระพุทธองค์ก็ได้สั่งสอนธรรมให้นางกาญจนเทวีประสงค์จะสำเร็จนิพพาน เพื่อพบความสุขเที่ยงแท้จริง ไม่มีการเกิดแก่เจ็บตายอีกต่อไป ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ ตัวมหาอุบาสิกาเล่า	กุศลสร้างมามาก
ในอนกชาติจะนับกลับ	ก็แสนกลับบริบูรณ์
๐ ครบปัจฉิมภวชาติ	นี้ควรจะเยี่ยม
ข้ามโสมสสารควรจรพูน	เข้าสู่ภพนิพพาน
๐ เป็นเอกนัตบรมแสนสุข	เกษมสุขที่รำปาน
ด้วยข้ามชาติแดนอันกันดาร	ดับพยาธิชราภรณ์
๐ ชื้อตายเกิดนั้นบมิได้มี	ในเมืองแก้วสถาวร
ฝูงชนอันสถิตในนคร	ปกครองที่จะคณา...

(มหาสมุทตปิสุตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๑๗)

๒. ไตรลักษณ์ เป็นพุทธปรัชญาอย่างหนึ่งที่กล่าวถึงลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ๓

ประการ ที่จะต้องดำเนินไปเช่นเดียวกัน ได้แก่ การเกิด การเสื่อม และแปรปรวน ไม่มีอำนาจใดจะขัดขวางมิให้ดำเนินไปตามธรรมชาติ ๓ ประการนี้ได้ ลักษณะอันเสมอกันของสังขารมี ๓ อย่าง คือ

⁶⁹ ตัถาคต (ปาก) = ตถาคต

⁷⁰ พิศเคราะห์ (ปาก) = พิเคราะห์

๑. อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงแท้แปรปรวนอยู่ตลอดเวลาทั้งด้านร่างกาย จิตใจ ความคิด อารมณ์

๒. ทุกข์ คือ ความเป็นทุกข์ที่ทนอยู่ไม่ได้ต้องปรวนแปรเสมอ เช่น ทุกข์ในเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์เพราะผิดหวัง ทุกข์เพราะมีโรคภัยเบียดเบียน ทุกข์ด้วยความกระวนกระวายใจ ทุกข์อันเกิดจากการกระทำของตนเอง ทุกข์อันเกิดจากลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทุกข์ในการทำมาหากิน ทุกข์จากการทะเลาะวิวาทกัน และความทุกข์สุขในด้านร่างกาย อารมณ์ ความรู้สึก

๓. อนัตตา คือ ความไม่แน่นอน ไม่เป็นของตัว ไม่ใช่ของตน บังคับไม่ได้ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นไม่เที่ยงแท้ มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ห้ามไม่ได้

ในกลอนสวดมหาชัมภูปฐิติสูตร เลขที่ ๔๓๗ กวีได้กล่าวถึงหลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ไว้ในตอนที่พระเจ้าราชาธิราช ถามพระยาชัมภูปฐิติเรื่องทรัพย์สมบัติและญาติวงศ์ ว่ามีมาน้อยเท่าใด และปัจจุบันยังคงสภาพเดิมหรือไม่ พระยาชัมภูปฐิติตอบว่าเมื่อประยูรญาติของพระองค์สิ้นชีวิต ทรัพย์สมบัติก็พินาศไปตามกาลเวลา พระพุทธเจ้าจึงสอนว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่เที่ยงแท้ สิ่งของ ชีวิต และลาภยศ ไม่เป็นแก่นสาร ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา สิ่งของย่อมเสื่อมสลายไป ส่วนร่างกายซึ่งประกอบไปด้วยขันธ์ ๕ ย่อมแตกดับตามกาลเวลา ความแปรปรวน เหล่านี้ก่อให้เกิดความทุกข์ กวีกล่าวเน้นย้ำเรื่องไตรลักษณ์อย่างมาก เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังปลงกับความไม่เที่ยงแท้และแน่นอนของชีวิต ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ ปางสมเด็จพระพุทธานุ ^{๗๑}	ตรัสว่าวงศ์สูญ
สู่ประโล ^{๗๒} ลงนาน	
๐ สรรพเครื่องราชาสังคار	มากพันประมาณ
เป็นมรดกเดิมมา	
๐ ได้แก่บพิตรเหลือตรา	หรืออันตรา ^{๗๓}
สถิตอยู่ด้าบลใด	
๐ องค์ทำวชฌมูลไซ	กระหม่อมมิได้
ซึ่งมรดกเดิมตาย	

^{๗๑} พุทธานุ (ปาก) = พุทธางกูร

^{๗๒} ประโล (ปาก) = ปรโลก

^{๗๓} อันตรา (ตัดคำ) = อันตรธาน

○ องค์ขัตติยราชวางวาย	ซึ่งคตของหลาย
ก็هلكก็อยู่ผุยผง	
○ ปางนั้นสมเด็จพุทธองค์	ตรัสว่าผู้ทรง
พิภพเก่าก่อนกาล	
○ ล่วงสู่ปรโลกเลยลาน	สมบัติศรัทธา
ทั้งสิ้นทุกสิ่งสารพัน	
○ ห่อนเป็นแก่นสารสักอัน	ของรักรูปฉันท์
ในโลกย่อมهلكเหลวไหล	
○ วงเวียนตายเกิดเกิดใน	สามภพย่อมได้
อาตุรเดือดร้อนรน	
○ ห่อนเหือดแห่งชาติเวียนวน	เรียกสงสารกล
คือเกิดในกองปฏิภูม ⁷⁴ ...	

(มหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๒๙๘ – ๒๙๙)

๓. **ทุกข์** ป.อ. ปยุตโต (๒๕๔๓, หน้า ๗๓) ได้ให้ความหมายของทุกข์ว่า คือ สภาพที่ทนได้ยาก ความทุกข์ ความไม่สบาย ทุกข์ทางพุทธศาสนา หมายถึง ทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์
ภาวะแห่งทุกข์ สภาพทุกข์ ความเป็นสภาพที่ทนได้ยาก หรือคงอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ มี ๓ ประการ

๑. ทุกขทุกขตา คือ สภาพทุกข์คือทุกข์ หรือความเป็นทุกข์เพราะทุกข์ ได้แก่ ทุกขเวทนาทางกายและใจ ซึ่งเป็นทุกข์อย่างที่เราเข้าใจสามัญ ตรงตามชื่อตามสภาพ

๒. วิปริณามทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน ได้แก่ ความสุข ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ เมื่อต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นอื่น

๓. สังขารทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์เพราะสังขาร ได้แก่ ตัวสภาวะของสังขาร คือ สิ่งทั้งปวงซึ่งเกิดจากปัจจัยปรุงแต่งที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้น และสลายไป ทำให้คงสภาพอยู่ไม่ได้ พร่องอยู่เสมอ และให้เกิดทุกข์แก่ผู้ยึดถือด้วยอุปาทาน

ในกลอนสวดมหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ กวีกล่าวถึงทุกข์ ๔ ประการ คือ ชาติทุกข์

⁷⁴ ปฏิภูม (ปาก) = ปฏิภูม

ทุกข์เพราะการเกิด ขราทุกข์ ทุกข์เพราะแก่เฒ่า พยาธิทุกข์ ทุกข์เพราะโรคภัยไข้เจ็บ
และมรณทุกข์

ทุกข์เพราะการตายการพลัดพราก ซึ่งเป็นความทุกข์ที่จะต้องเกิดขึ้นกับชีวิตสัตว์ทุกชีวิตที่ยังเวียน
ว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ คราวสุขเสวยสุข	แล้วกลับทุกข์ทรมาน
เรียกโสมกันดาร	อาดูรภาพพึงชัง
๐ ชื่อว่าชาติทุกข์	ขราทุกข์ย่อมรัง
พยาธิทุกข์	มรณอนันต์เนื่อง
๐ กำหนดในสังขาร	ระทมทุกข์ไม่รู้เบื่อง
สิ่งขอรำคาญเคือง	ก็คงเต็มทุกตัวตน
๐ มัจจุราชม่อมเบียดเบียน	ชีวิตสัตว์ในสากล
โลกนี้บ่ห่อนพ้น	มรณภาพความตาย...

(มหาชมภูบตีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๖)

๔. ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๕ หรือเบญจศีล คือ ความประพฤติชอบทางกายและวาจา
การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความ
ชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน มี ๕ ประการ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่า การประทุษร้าย
กัน

๒. อทินนาทานา เวรมณี คือ เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ เว้นจากการลักโกง
ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน

๓. กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี คือ เว้นจากการประพฤติดิฉันท์ในกาม เว้นจากการล่วง
ละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่ ห่วงแหน

๔. มุสาวาทา เวรมณี คือ เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง

๕. สุราเมรัยมัชฌมาทัญฐานา เวรมณี คือ เว้นจากน้ำเมา คือสุรา และเมรัย อัน
เป็นที่ตั้ง

ศีล ๘ หรือ อัฐศีล คือ การรักษาระเบียบทางกายวาจา ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจา

ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป มี ๘ ประการ & ประการแรกเหมือนศีล ๕ ต่างกันที่ศีลข้อ ๓ ในศีล ๘ หมายถึง เว้นจากการประพฤติดิพพรหมจรรย์ คือ เว้นจากการร่วมประเวณี (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๓๕, หน้า ๒๒๔) ส่วนประการที่ ๖ – ๘ คือ

๖. วิกาลโภชนา เวรมณี คือ เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือ ตั้งแต่เที่ยงแล้วไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่

๗. นจฺเจตฺวาติตฺวิสุทฺทสุสนฺมาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสนฺภูฐานา เวรมณี คือ เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี การละเล่น อันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การตัดทรงดอกไม้อื่น ๆ ของหอม และเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง

๘. อุกฺกาสยณมหาสยนา เวรมณี คือ เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย

ในกลอนสวดมหาชัมภวสูตร เลขที่ ๔๓๗ พระเจ้าราชาธิราชทรงสอนธรรมแก่พระยาชัมภวดีว่า มนุษย์ที่ไม่รักษา ศีล ๕ ศีล ๘ และพูดเท็จ จะต้องไปชดใช้กรรมในนรก ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ หญิงชายชาวมมนุษย์วาที เท็จทนเวทน^{๗๕}

นรกลำบากบ่แคลน

๐ ชนเกิดในภพด้าวแดน โลกนี้เหลือแสน

ล้วนอักษุศล^{๗๖} สันดาน

๐ ศีลห้าศีลแปดแก่นสาร เมินไม่พยายาม

บำรุงแต่บาปเบียดเบียน...

(มหาชัมภวสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๒๙๙)

ในกลอนสวดมหาชัมภวสูตร เลขที่ ๔๓๗ กวีจะเน้นเรื่องการพูดเป็นพิเศษ เนื่องจากอาจเห็นว่าเป็นหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับผู้อ่านผู้ฟังมากที่สุด เป็นสิ่งที่บุพชนทั่วไปมักจะละเลยไม่ให้ความสำคัญ กวีจึงกล่าวย้ำเตือนหลายครั้ง ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ องค์จุลจอมราชฤมา ตรัสคำมุกสา^{๗๗}

จะสู่นรกร้อนรน

^{๗๕} เวทน (บาลีท้องถิ่น) = เวทนา

^{๗๖} อักษุศล (ปาก) = อกุศล

^{๗๗} มุกสา (ปาก) = มุสา

๐ ความสัจประเสริฐกุศล

ตายสู่เบื้องบน

สวรรค์เป็นสุขสมปอง...

(มหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๐)

๕. มรรค ๔ ผล ๔ เป็นหลักธรรมข้อหนึ่งในโลกุตตรธรรม หมายถึง ธรรมอันพ้นวิสัยของโลก มีมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เป็นความรู้ที่ละจากเครื่องผูกพันรัดรั้งกิเลสของคนไว้

ป.อ. ปยุตโต (๒๕๔๓, หน้า ๑๕๐ – ๑๕๑) ให้ความหมายของมรรค ๔ ผล ๔ ว่า มรรค ๔ คือ ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด มี ๔ ประการ

๑. โสดาปัตติมรรค คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุให้ละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส

๒. สกทาคามิมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น กับทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เบาบางลง

๓. อนาคามิมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕

๔. อรหัตตมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐

ผล ๔ คือ ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค ธรรมารมณอันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้น ๆ มี ๔ ประการ

๑. โสดาปัตติผล คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย

๒. สกทาคามีผล คือ ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย

๓. อนาคามีผล คือ ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย

๔. อรหัตตผล คือ ความเป็นพระอรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

ในกลอนสวดมหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ กล่าวว่า นางกาญจนเทวีได้บำเพ็ญเพียรบารมีจนสำเร็จมรรคผล ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ โคมกาญจนา	รับพุทธุฎกา	กราบบังคมคัล	
สามคาบแล้วลา	จักเวฬุวัน	สู่สำนักอัน	องค์พระอุบล
๐ ให้อุปสมบท	ตามพุทธานุญาต	ภิกษุณีบัดดล	
นางประพฤติตาม	โอวาททศพล	บัดลุ่มมรรคผล	สัมภิทาญาณ...

(มหาชัมภูปทีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๑๘)

เมื่อสุคตฤๅษณ์ได้เล่าเรียนกรรมฐาน สุตท้ายสามารถสำเร็จมรรคผลได้เช่นกัน ดังคำ
ประพันธ์ว่า

...๐ ส่วนราชโอรส	สมเด็จพระสุคต	ให้บรรพชาการ	
เป็นพระสามเณร	เรียนกรรมฐาน	ไม่ช้าไม่นาน	<u>มรรคผล</u> ไพบูลย์...

(มหาชัมภูปทีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๑๘)

๖. ปฏิสัมภิทาญาณ ป.อ. ปยุตโต (๒๕๔๓, หน้า ๑๔๔) ให้ความหมายของ
ปฏิสัมภิทาไว้ว่า คือ ปัญญาแตกฉาน มี ๔ ประการ คือ

๑. อตถปฏิสัมภิทา คือ ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อ
ธรรมหรือความย่อก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็
สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อกันออกไปจนล่วงรู้ถึงผล

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา คือ ปัญญาแตกฉานในทางธรรม ปรีชาแจ้งในหลัก เห็น
อรรถอธิบายพิสดารก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถ
สืบสาวกลับไปหาเหตุได้

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา คือ ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ ปรีชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อย
คำบัญญัติและภาษาต่าง ๆ เข้าใจคำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา คือ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ
มีไหวพริบเชื่อมทราบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้า สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้
ประโยชน์ได้สละเหมาะ เข้ากับกรณีและเหตุการณ์

ในกลอนสวดมหาชัมภูปทีสูตร เลขที่ ๔๓๗ กล่าวถึงหลักธรรมเรื่องปฏิสัมภิทา ใน
ตอนที่พระพุทธเจ้าเล็งเห็นบุญบารมีของพระยาชัมภูบดีที่ได้สร้างสมมา ทำให้พระยาชัมภูบดี
สามารถสำเร็จปฏิสัมภิทาญาณ เจริญสู่นิพพานได้ ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ ชาตินี้เป็นที่สุด	<u>ปฏิสัมภิทาญาณ</u>
ควรแล้วจะโปรดปราน	ปรานีทำวให้ถึงผล...

(มหาชัมภูปทีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๒๘๑)

๗. กรรมฐาน ป.อ. ปยุตโต (๒๕๔๓, หน้า ๘๑) ให้ความหมายของกรรมฐานไว้ว่า
คือ อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา ที่ตั้งแห่งงานทำความเพียร ฝึกอบรมจิต วิธีฝึกอบรม
จิต หมายถึง ภาวนา คือ การเจริญ การทำให้เกิดให้มีขึ้น การฝึกอบรมจิต มี ๒ ประการ คือ

๑. สมถภาวนา คือ การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิ

๒. วิปัสสนาภาวนา คือ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง
การเจริญปัญญาสองอย่างนี้ในบาลีที่เรียกว่า ภาเวตัพพธรรม และวิชาภาคิย
ธรรม ในคัมภีร์สมัยหลังเรียกว่า กรรมฐาน

ในกลอนสวดมหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ กล่าวถึงกรรมฐานในตอนที่สุดคตกุมารขอ
บวชเป็นสามเณร ได้เล่าเรียนกรรมฐาน จนสำเร็จมรรคผล ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ ส่วนราชโอรส สมเด็จสุคต ให้บรรพชาการ
เป็นพระสามเณร เรียนกรรมฐาน ไม่ช้าไม่นาน มรรคผลไพบูลย์...
(มหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๓๑๔)

จากตัวอย่างหลักธรรมในเบื้องต้นจะเห็นได้ว่า หลักธรรมต่าง ๆ ตามคติพุทธศาสนาที่มี
ปรากฏในกลอนสวดมหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ มี ๒ ระดับ คือ โลกียธรรม เป็นข้อ
ประพฤติปฏิบัติสำหรับผู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับโลก ได้แก่ การไม่กระทำความชั่วทางกาย วาจา ใจ
หมั่นกระทำความดีทางกาย วาจา และทำใจให้ผ่องใส ธรรมอีกระดับหนึ่งคือโลกุตระธรรม เป็น
ข้อประพฤติปฏิบัติที่ช่วยให้พ้นโลก ดับกิเลสตัณหาต่าง ๆ ได้หมดสิ้น ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด
ในสังสารวัฏอีก ซึ่งในกลอนสวดมหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ เน้นย้ำให้พุทธศาสนิกชน
ประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อผลระดับโลกุตระธรรมมากที่สุด ถึงแม้จะเป็นสิ่งที่เข้าถึงหรือปฏิบัติตามได้
ยาก แต่ก็นับว่าเป็นหลักธรรมที่สามารถยึดเหนี่ยวจิตใจชาวพุทธให้ยึดมั่นเลื่อมใสศรัทธาต่อพระ
พุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

วัฒนธรรมไทย

วัฒนธรรม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างอันเป็นแบบแผนในความคิด และการกระทำที่
แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือสังคมใดสังคมหนึ่ง (สุพัตรา สุภาพ,
๒๕๓๖, หน้า ๙๙) รวมไปถึงลักษณะสิ่งที่แสดงความเจริญงอกงาม และเป็นสิ่งที่นิยมประพฤติ
กันสืบมา อาจเป็นสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงาม
แห่งชีวิต สามารถถ่ายทอดได้ เลียนแบบกันได้ อาจเป็นลักษณะความประพฤติ กิริยาอาการ
หรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ที่ลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกัน วรรณกรรมกลอนสวดมหาสมณูปติสูตร
เลขที่ ๔๓๗ สะท้อนภาพวัฒนธรรมต่าง ๆ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ ความศรัทธาต่อพระ
พุทธเจ้า ความเชื่อ ค่านิยม การแต่งกาย การแสดงความเคารพ การประทัภษณ และวัฒน
ธรรมทางวัตถุ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. ความศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า ความศรัทธา หมายถึง ความเลื่อมใส

(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖, หน้า ๑๐๙๓) เป็นการนับถือหรือเชื่อมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมาก เชื่อมั่นแน่วแน่ว่าสิ่งนั้น ๆ ดีประเสริฐและเกิดขึ้นจริง จนยากที่จะปรับเปลี่ยนความคิดนั้นไปเป็นอื่นหรือในทางตรงข้าม ในกลอนสวดมหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ กวีได้สะท้อนให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาของชาวพุทธที่มีต่อพระพุทธเจ้าอย่างเหนียวแน่น โดยศรัทธาว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐเพียบพร้อมด้วยจริยวัตรอันงดงามและมีบุญบารมีมาก ความเลื่อมใสศรัทธานี้ได้สะท้อนออกมาทางการพรรณนาลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้าและพุทธประวัติที่พิสดารเปี่ยมไปด้วย

ปาฏิหาริย์อัศจรรย์ต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นกุศโลบายให้พุทธศาสนิกชนเคารพ เชื่อถือ และเลื่อมใสศรัทธาองค์ศาสดา ความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏในกลอนสวดมหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ มีดังนี้

๑.๑ มหาบุริสลักษณะ ชาวพุทธเชื่อว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ที่มีบุญบารมีมาก ย่อมจะต้องมีลักษณะที่ประเสริฐแตกต่างจากบุคคลสามัญทั่วไป พระพุทธเจ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมหาบุริสลักษณะ คือ ลักษณะของมหาบุรุษ ประกอบด้วย ทวติงสลักษณะ อสีตยานุพยัญชนะ และมีฉัพพรรณรังสีฉายออกจากพระวรกาย ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้มีปรากฏในวรรณกรรมไทยหลายเรื่อง เช่น ไตรภูมิพระร่วง (กรมศิลปากร, ๒๕๑๘, หน้า ๒๓๓ – ๒๓๔) ได้กล่าวถึงเรื่องฉัพพรรณรังสีไว้ว่า

...ดังเมื่อพระพุทธเจ้ากระทำพระปาฏิหาริย์ด้วยฤทธิ์อันชื่อว่าอิทธิวิญาณ
ด้วย

ใจอันชื่อโสมนัสสหคตญาณสัมปยุตต่อสขาริกจิตตมหาฉัพพรรณรังสีพระรัสมิทั้ง ๖ สิ่ง
แลว่าพระรัสมิผูงนั้นมีพรรณดังฤๅบ่างสิ้นฯ พระรัสมิอันหนึ่งแลมีพรรณเขียวงามดังดอก
อัญชัน แลดังดอกนิลลบลดดอกผักตบดังแววนกยูงแลปีกแมลงภู่ฯ แลว่าพระรัสมิอัน
หนึ่งมีพรรณอันเหลืองงามดังดอกกัณณิการัแลหาดาลแลทองสุกอันชื่อว่าชมพูณฑฯ แล
ว่า

พระรัสมิอันหนึ่งมีพรรณแดงดังแสงน้ำครั่งแลชาติหิงคุ แลดอกชบาดังดอกถีทับทิมฯ
แล

พระรัสมิอันหนึ่งมีพรรณขาวแลงามดังดอกพุดแลสังข์ฯ แลพระรัสมิอันหนึ่งแดงอ่อนแล
งามดังดอกอินชา แลดอกชบาเทศแลดอกเทียนไทยแลดอกทองฟ้าอันออกแสงดัง

ทองแดงอันท่านขัดๆ แลพระรัศมีอันหนึ่งมีพรรณอันใส แลเหลือแสงงามดังดาว
ประกายพรึก

แลผลึกรัตนะแลแล้วจึงฉวัดเฉวียนเวียนให้รุ่งเรือง แลฝูงพระรัศมีทั้งหลายอันออกจาก
พระองค์พระพุทธรเจ้าแลฯ...

ในปฐมสมโพธิกถา (สังวร ยุตตสงฺวโร, ๒๕๑๖, หน้า ๔๓ – ๕๓) ปริเภทที่ ๔
ลักษณะปริคคาหกปริวรรต ได้กล่าวถึงทอติงลักษณะ คือ ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และ
อสีตยานุพยัญชนะ คือ ลักษณะน้อยๆ ในร่างกายมหาบุรุษ ๘๐ ประการ ดังคำประพันธ์ว่า

...พระราชากรมารประกอบด้วยทอติงสมหาบุรุษลักษณะพร้อมทั้ง ๓๒ จะมีคติ
สองประการ ผิวสถิตอยู่ในสมรवासจะเป็นบรมจักรพรรดิ ผิวออกทรงบรรพชาจะได้ตรัส
เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สุปติภูสิตปาโท แลพระราชากรมารนี้มีพื้นฝ่าพระบาททั้ง ๒
เสมอเป็นอันดีดุจพื้นฉลองพระบาททอง ขณะเมื่อเหยียบลงก็ถูกต้องพื้นพร้อมกัน ขณะ
เมื่อยกขึ้นก็พ้นจากพื้นพร้อมกัน อันนี้จัดเป็นพระมหาบุรุษลักษณะเป็นปฐม จึงมีคำ
บุจฉว่าพระโพธิสัตว์ทรงทำกุศลสิ่งดังๆ จึงได้พระลักษณะอันนี้ วิสัยนาว่า ในบุเร
ชาติ

พระมหาบุรุษราชได้สมาทานมั่นในกุศลมิได้กลับกลอก ทรงประพฤติในกายสุจริต วจี
สุจริต มโนสุจริต จำแนกทานแลรักษาเบญจศีลแลอุโบสถศีล ทำให้เป็นประโยชน์แก่
บิดามารดา เคารพในตระกูลผู้เฒ่าผู้แก่ ทำลายเบญจขันธ์ขึ้นไปบังเกิดในเทวโลก

เสวย

ทิพยสมบัติประเสริฐยิ่งกว่าเทพดาอื่น ๆ ด้วยเหตุ ๑๐ ประการ มียิ่งด้วยที่ชายเป็น

อาทิ

จตุมาบังเกิดในปัจฉิมชาติจึงได้พระมหาบุรุษลักษณะอันนี้ แล้วก็ทูลทำนายพระ

ลักษณะ

อื่นสืบต่อไปว่า เหนือฐาปาตเลสุ จุกานิ ชาตานิ พระราชากรมารนี้มีพื้นฝ่าพระบาททั้ง
สอง ประกอบด้วยลายลักษณะกงจักรข้างละอัน...

ไซ้แต่เท่านั้นพระราชากรมารนี้ประกอบด้วยพระอสีตยานุพยัญชนะพระ

ลักษณะ

น้อยอีก ๘๐ ทศ คือมีนิ้วพระหัตถ์แลนิ้วพระบาทอันเหลืองาม ๑ นิ้วพระหัตถ์แลนิ้ว
พระบาทเรียวยอกไปโดยลำดับแต่ต้นจนปลายนั้น ๑ นิ้วพระหัตถ์แลนิ้วพระบาทกลม

ดุจ

นายช่างกลึงเป็นอันดีนั้น ๑ พระนขาทั้ง ๒๐ มีสีอันแดง ๑ พระนขาทั้ง ๒๐ นั้นงานงามซ้อนขึ้นเบื่องบนมิได้ค้อมลงในเบื่องต่ำดุจเล็บแห่งสามัญชนทั้งปวงนั้น ๑ พระนขานั้นมีพรรณอันเกลี้ยงกลมสนิทมิได้ริ้วรอยนั้น ๑ ข้อพระหัตถ์แลข้อพระบาทซ้อนอยู่ในพระมังสะมิได้สูงขึ้นปรากฏออกมาภายนอกนั้นประการ ๑ พระบาททั้งสองเสมอกันมิได้

ย่อมใหญ่กว่ากันมาตราบเท่าเมล็ดงา ๑ พระดำเนินงามดุจอาการดำเนินแห่งกุญชรชาติ ๑...

ความเชื่อเรื่องมหาบุรุษลักษณะนี้ สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (๒๕๑๘, หน้า ๔๑) ได้ให้ข้อคิด

ว่าเป็นภาษาธรรมที่มีนัยแฝงอยู่ เช่น ลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้าที่ว่า “พื้นฝ่าพระบาททั้งสองเสมอกันเป็นอันดี ขณะเมื่อเหยียบลงก็ถูกต้องพื้นพร้อมกัน ขณะเมื่อยกขึ้นก็พ้นจากพื้นพร้อมกัน” สามารถตีความได้ว่า มหาบุรุษผู้สร้างสมภูมิธรรมไว้มาก ย่อมประกอบกรรมทั้งปวงโดยปราศจากอคติ

หรือลักษณะมหาบุรุษที่ว่า “มีชีวหาอันอ่อนแอกว้างยาวยิ่งกว่าชนทั้งปวง โดยยาวนั้นอาจแลบดูช่องพระนาสิกทั้งสอง แลเลี้ยวกระดูกถึงพระกรรณทั้งสองข้างได้ โดยกว้างนั้นอาจแลบแผ่ปกปริมณฑลพระนลาฏได้ทั่วทั้งสิ้น” ตีความได้ว่า มหาบุรุษย่อมมีถ้อยคำวาจาอันลึกซึ้งและมีอรรถสออย่างไพศาล สามารถเจาะจถ้อยคำที่ก่อให้เกิดความคิดและเป็นปียาจา ให้เข้าถึงหูคนอื่นและหูตนเองได้

ส่วนการที่พระพุทธเจ้ามีฉัพพรรณรังสีฉายออกจากพระวรกายนั้น สามารถตีความได้ว่า มหาบุรุษที่มีเรือนธรรมประกอบด้วยธรรมานุธรรมะอันประเสริฐทั้งปวง เรือนจิตนั้นก็ย่อมรุ่งเรืองโอภาสด้วยวิชาปราชญ์ ผู้ถึงปัญญาก็ย่อมเห็นแสงอันนั้น และเรียกธรรมคุณอันนั้นว่า ผู้มีวิเศษโอภาส เพราะพระธรรมคุณย่อมขจัดอวิชชาได้อย่างไพศาล ดังนี้ เป็นต้น

ส่วนวรรณกรรมกลอนสวดมหาสมณสูตร เล่มที่ ๔๓๗ ได้กล่าวถึงมหาบุรุษลักษณะของพระพุทธเจ้าไว้ว่า พระองค์มีรัศมีฉายชานออกจากพระวรกาย พร้อมด้วยทวีสถลักษณะและอสีตยานุพยัญชนะ ดังคำประพันธ์ว่า

...องค์พระจอมปิ่นเกล้า สมเด็จพระเจ้าราชา สถิตมหาบัลลังก์รัตน์
ได้เสด็จตรเจกโคม ควรเป็นจอมจอมโลก พร้อมวรโชตชัยชาญ รัศมีชานโสดแสง
ไพโรจน์แรงรุ่งเรือง เขียวขาวเหลืองบวร เลื่อมประกายหงสสีบาป⁷⁸ รัตโนภาสพ
พิง

พร้อมทวีสถลักษณะ นุเพียรชนะอสีตยา มีประการะต่างต่าง หกพันรางเรืองรุ่ง
พล่ามโพล่งพลุ่งจากพระกาย พรรณรายพรายทั่วภพ กลบพระอาทิตย์ปิดพระ

จันทร์

โดยมหันตคุณ บุญเลิศบุญเหลือบุญ โดยทรงพระมหากาญจน์ รอบขอบ
จักรวาล...

(มหาสมณสูตร เล่มที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๒๙๔)

ชาวพุทธเลื่อมใสศรัทธาเรื่องมหาบุรุษลักษณะอย่างยิ่ง กลายเป็นคุณลักษณะหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่แสดงออกถึงความเป็นผู้มีบุญบารมีและประเสริฐเลิศล้ำ นับว่ากวีมีภูมิปัญญาในการชักจูงใจและสร้างศรัทธาให้ชาวพุทธผู้อ่านหรือฟังเนื้อเรื่องเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธประวัติและพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

๑.๒ ปาฏิหาริย์ หมายถึง สิ่งที่น่าอัศจรรย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖, หน้า ๖๙๔) สังวร ยุตตสงวโร (๒๕๑๖, หน้า ๔๗๕) กล่าวถึงการแสดงปาฏิหาริย์ไว้ในภาควิจารณ์ปฐมสมโพธิกถาว่ามี ๓ ประการ คือ

- (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ เช่น การนิมิตตัว ล่องหน เหาะเหิน เป็นต้น
- (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ เช่น การดักใจ ทายใจคนได้ถูกต้อง
- (๓) อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ คือ คำสอนอันจูงใจคนให้ดีไปตาม

ชาวพุทธเลื่อมใสศรัทธาบุญบารมีของพระพุทธเจ้ามาก นอกจากพระองค์จะเป็นผู้ที่มีพุทธานุภาพ คือ มีคำสอนที่เป็นจริงเที่ยงแท้แล้ว พระองค์ยังเป็นผู้มีฤทธานุภาพ สามารถแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ซึ่งจัดว่าเป็นหนึ่งในกระบวนการสั่งสอนธรรม และปราบมารตามลักษณะบุคคล กวีนำเรื่องปาฏิหาริย์มาใช้ในการประพันธ์เพื่อเสริมคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าอันเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของกวีและชาวพุทธให้เป็นผู้ที่ประเสริฐมีบุญบารมีเหนือบุคคลธรรมดาทั่วไป จึงต้องนำ

⁷⁸ ประภัสสรหงสสีบาป (ปาก) = ประภัสสรหงสสาป

เรื่องปาฏิหาริย์มาใช้ประพันธ์ให้เนื้อเรื่องวิจิตรพิสดาร มิให้ยิ่งหย่อนไปกว่าเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ในศาสนาหรือลัทธิอื่น ๆ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๓๙, หน้า ๔๒)

วรรณกรรมพุทธศาสนาส่วนใหญ่ที่อ้างว่าเป็นพุทธประวัติ มักนำเรื่องปาฏิหาริย์มาเสริมให้พระพุทธรูปและพุทธสาวกน่าเคารพเลื่อมใสศรัทธามากยิ่งขึ้น เช่น ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (สังวร ยุตตสงวร, ๒๕๑๖, หน้า ๑๖๖ – ๑๘๐) เรื่องปฐมสมโพธิกถา ปิณฑที่ ๑๕ อรุณเวลคมนาปริวรรต พระพุทธรูปทรงแสดงปาฏิหาริย์ปราบอริสวณกัณฐะ หัวหน้าชฎิลผู้สำคัญตนผิดว่าเป็นพระอรหันต์ พระพุทธรูปแสดงฤทธิ์สู่พญานาค รู้จิตใจของอริสวณกัณฐะ นำผลหว่ามาจากต้นหว่าประจำทวีป นำดอกปาริฉัตรมาจากดาวดึงส์ แสดงปาฏิหาริย์ฝ่าพื้น ๕๐๐ ดูน ทำให้ไฟ ๕๐๐ กอง ลูกไหม้พร้อมกัน และเนรมิตเตาไฟ เป็นต้น ทำให้อริสวณกัณฐะและบริวารยอมเป็นสาวกและหันมานับถือพระพุทธรูป ส่วนในที่สมณิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร (บรรจบ บรรณรุจิ, ๒๕๓๘, หน้า ๕๔ – ๕๖) กล่าวถึงพระพุทธรูปทรงแสดงปาฏิหาริย์หายตัวข้ามแม่น้ำ

ครั้งเมื่อเดินทางกลับจากฉันพระกระยาหารที่สุณิระและวัสสการะอำมาตย์ผู้ใหญ่ของแคว้นมคธ จัดถวาย นอกจากนี้พระพุทธรูปยังทรงแสดงพุทธานุภาพทำน้ำขุ่นให้กลายเป็นน้ำใสอีกด้วย หรือ

ในเรื่อง นันทโศปนนทสูตรคำหลวง นันทโศปนนทะนาคราชก็หันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนา หลังจากถูกพระโมคคัลลานะเถระทรมานและได้ฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธรูปแล้ว เป็นต้น

ในกลอนสวดมหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ กวีสร้างเรื่องให้พระพุทธรูปทรงแสดงปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ ประการ ดังนี้

๑.๒.๑ อธิปาฏิหาริย์ เป็นการแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการนิมิตตัว ล่องหน หรือเหาะเหิน เป็นต้น พระพุทธรูปทรงแสดงอธิปาฏิหาริย์ โดยทรงเนรมิตพระองค์เองเป็นพระมหากษัตริย์ เนรมิตบ้านเมือง ครุฑ พุทธจักร เข้าฌานเตโช ฌานปลวี่วาโย เพื่อเปิดนรกและสวรรค์ ดังตัวอย่าง

เมื่อพระพุทธรูปทราบบว่าพระยาสมณูปติจะเดินทางมาเข้าเฝ้า พระองค์จึงแสดงอธิปาฏิหาริย์เนรมิตพระองค์เองเป็นพระมหากษัตริย์ เนรมิตวัดเวฬุวันให้เป็นนครทั้งดงามและยิ่งใหญ่ ประดับด้วยมณีมีค่าหลายหลาก แม้แต่เมืองสวรรค์ก็ไม่ดงามเท่า ดังคำประพันธ์ว่า

...กาลในขณะนั้น สมเด็จพระอนันตนุคุณ เลิกลอยบุญราศิทธิ ทรงฤทธิ

เดชศักดิ์ดา โดยพระมหากาญจนภาพ ทราบทุกสิ่งกระแสนาณ ทรงบันดาลรัง
สรวี

พระเวฬุวันเป็นนคร งามบวรเลิศแล้ว ล้วนด้วยแก้วเกษมสุวรรณ ชันฑ์
มหาพรหม

จำนวนบรรณพิภพเลิศ ไม่ประเสริฐเทียมเท่า องค์สมเด็จพระมหากรุณาเจ้า แสร้ง
สรวด์

บันดาล ... แท้พุทธองค์ทรงตรอง แล้วปฐนปองเงจจัด พระอรหันต์บันดาลองค์
ทรงอลงกุฎพ้น ต่าง ๆ กันชั้นละแสน อเนกแน่นน่ำสยด ชั้นโลฬสฤฎาปาน
ทรงบันดาลแล้วเสร็จ ส่วนสมเด็จจิตรราช องค์พระจอมนาถมุนินทร์ ผู้โมลินเกล้า
โลก ประกอบโชคชัยยา เป็นพระเจ้าราชาธิราช สถิตอาสน์นลอยองค์ ทรงจำรัส
รัศมี พรพรรณรังสีสว่างภพ กระจ่างจบแจ่มฟ้า เสด็จในพระราชมहा เวฬุวัน
บันดาล...

(มหาชมภูบดีสูตร เลखที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๒๘๗ - ๒๘๘)

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เนรมิตพุทธจักรไปสู้รบกับวิเศษร ในตอนที่พระยา
ชมพูบดีส่งวิเศษรมาทำร้ายพระเจ้าพิมพิสาร ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ โฉนแนคัศตรูตรงมา นักงานตลา

คตนี้จะช่วยชูชนม์

๐ ตรัสพลางบันดาลโดยกล เป็นพุทธจักรรณ

ณรงค์ต่อฤทธิวิษคร...

(มหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดุที่ภาคผนวก หน้า ๒๗๖)

พระพุทธรเจ้าแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เนรมิตครุฑไปต่อสู้กับนาคร ในตอนที่พระยาชมภูบดีส่ง
นาครหรืออุลอมพระบาทแปลงมาทำร้ายพระเจ้าพิมพิสาร ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ นักงานพระตถาคตเอง เสียงอันครึกโครม
คือพวกศัตรูตรงตาม

๐ ตรัสพลางบันดาลโดยงาม เป็นครุฑทรงนาม
มีเศียรกำหนดนับพัน...

(มหาชมภูบัติสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดุที่ภาคผนวก หน้า ๒๗๙)

พระพุทธรูปเจ้าแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เข้ามาเนตรและมานพถวียาโย เพื่อเปิดนรกและสวรรค์ให้พระยาชมภูบดีได้เห็น ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ ปางนั้นสมเด็จพระทศพล ญาณทราบอนุสนธิ
 กษัตริย์ชมภูภูธร
 ๐ หวังเห็นนรกราณอรอน ทรงพระอนุสรณ์
 สังเกตเข้าฉนวนเตโช
 ๐ สู่ฉนวนปลิววายุ ตำริพุทไธ
 ให้ท้าวเธอทราบแสนเชษฐ
 ๐ กระบัดพุทธบันดาลเป็น แหวกปัตพีเห็น
 ซึ่งปล่องแลเปลวควันเพลิง
 ๐ นรกร้อนแรงดำเกิง ลนกายท้าวเวียง
 ทั้งร้อนทั้งควันบัดบัง...

(มหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๑)

๑.๒.๒ อาเทศนาปาฏิหาริย์ เป็นการแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการดักใจ ทายใจคน
 ได้ถูกต้อง พระพุทธเจ้าทรงแสดงอาเทศนาปาฏิหาริย์ในกลอนสวดมหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗
 โดยทรงรู้จิตใจและรู้ความนึกคิดของพระยาชมภูบดี ดังตัวอย่าง

พระพุทธเจ้าทรงรู้จิตใจและความนึกคิดของพระยาชมภูบดี ในตอนที่พระยาชมภูบดี
 เข้าเฝ้าพระเจ้าราชาธิราช พระยาชมภูบดีคิดในใจว่าพระเจ้าราชาธิราชงามประเสริฐจริง ๆ พระ
 เจ้าราชาธิราชล่วงรู้ความในใจพระยาชมภูบดี และตรัสว่าก่อนที่จะเดินทางมาพระ
 ยาชมภูบดีคิดในใจว่าจะเดินทางมาด้วยวิธีใดดี และหากรบชนะพระเจ้าราชาธิราชแล้วจะไปรบ
 กับ พระอาทิตย์พระจันทร์ต่อไป นอกจากนี้พระองค์ยังกล่าวว่าทรงรู้จิตใจของมนุษย์ทุกคนอีกด้วย
 ไม่ใช่แค่รู้จิตใจพระยาชมภูบดีเท่านั้น ซึ่งการกล่าวลักษณะนี้นับเป็นกุศโลบายใช้สั่งสอนพุทธศ
 สนิทชน ผู้อ่านและฟังกลอนสวดมหาชมภูบดีสูตรไม่ให้เกิดความผิดแม้เป็นเพียงแค่ความนึกคิด
 ได้อีกทางหนึ่ง ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ ปางบรมกษัตริย์ สดับตรัสโปรดปราน พระอาการช่อนแถม
 เลิศหลักแหลมล้ำลึก แต่เรานึกคะเนใน ไฉนให้ท้าวเธอรู้ ปางพระผู้ทรงญาณ
 แยมโองการว่าบพิตร ไยมีจิตจงนง ว่าแต่องค์นี้แน่ แต่เดิมที่จะมา
 จากพาราทำวคิด จะต่อฤทธิ์เกรียงไกร แม้มีชัยเหมือนมาตร องค์ริราชพ่ายแพ้
 จะรีบแสร้งเร็วรัด ชิงสมบัติพระสุริยา ทั้งจันทราเทวบุตร ถ้าแม้สุดฤทธิ์เรา
 แพ้พระเจ้าราชาธิราช ควรที่อาตมาหมาย จะถวายกษัตรา องค์พญาร้อยเอ็ด
 หนึ่งเสด็จโดยเวหา เห็นฤทธาย่อย่อน จำจะจรทวงช้าง ทางสุธาทุกที่

ท่านคิดจริงดังนี้ หรือประการใด

ตรง ๐ ปางนั้นให้ทำสดับ รับพระพุทธรูปา เดิมจะมากิจจริง ดุจสิ่งตรัส
ไฉนจึงพระองค์ อาจล่วงรู้เห็น

๐ ปางพระเป็นปิ่นโลก ประกอบโยคยอดญาณ แยมบริหารตรัสมา
อย่าฟังว่าแต่บพิตร คิดผู้เดียวดังนั้น ถึงร้อยพันหมื่นแสน แม้จะคิดฉันใด ๆ
โดยนิกในกำหนด พระตถาคตทราบเสร็จ ซึ่งสมเด็จเจ้านายมี คักดาดีผาดแผลง
หวังต่อแย่งยุทธยง โดยอาจองค์อิศรา เชิญแสดงเดชเดชา จะขอเชยชม...

(มหาหมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๒๙๕ - ๒๙๖)

๑.๒.๓ อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ เป็นการแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการแสดงธรรมเทศนา
ใช้คำสอนชักจูงใจคนให้เห็นดีตาม พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุศาสน์ปาฏิหาริย์เทศนาสั่งสอนธรรม
แก่พระยาชมพูบดี พระยาร้อยเอ็ด พวกพลทหาร นางกาญจนเทวี และสุคตกุมาร จนเกิด
เลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา ขอบวชเป็นพุทธสาวก ดังตัวอย่าง

พระพุทธเจ้าแสดงอนุศาสน์ปาฏิหาริย์สั่งสอนธรรมเทศนา จนพระยาชมพูบดีได้ดวงตา
เห็นธรรมขอบวชเป็นพุทธสาวก ดังคำประพันธ์ว่า

ยัง ...ปางกษัตริย์สดับทราบ ยอกรกราบทูลองค์ ขอได้ทรงโปรดเทศ
กระหม่อมเจตนานัก รักจะตามเสด็จจอม ขอพระจอมจุฬาลงก์ ประทานโชคชัย
กระหม่อมตั้งปฏิพัทธ์ ในสมบัติบพชา โปรดอนุญาตยอมยก สรรพมรดกโดยบุญ
ศีลคุณเลิศค่า ขอพระองค์ทรงบรรพชา แก่ข้าทูลละออง...

(มหาหมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๔)

พระยาร้อยเอ็ดพระองค์เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาต่างก็สำเริงร่าหรรษา ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ พญาร้อยเอ็ด พลทั้งหลายเสร็จ อรหัดถ้วนตน
เมืองพุทธนิมิต กลับกลายบัดดล เป็นพระเชตุพน เวฬุวันนาราม...

(มหาหมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๕)

เมื่อนางกาญจนเทวีได้ฟังธรรมเทศนาก็เกิดเลื่อมใสศรัทธาได้ดวงตาเห็นธรรม จน
กระทั่งขอบวชเป็นพุทธสาวก ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ ปางนั้นจอมนุช สดับวรพุทธ ฎีกาสั่งสอน
ปีติบังเกิด น้อมเกศยกกร มัสการทูลวอน ขอบรรพชา...

(มหาหมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๑๔)

การแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้านี้เป็นลำดับขั้น เริ่มจากการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นการแสดงปาฏิหาริย์อย่างหยาบประกอบด้วยฤทธิ์อำนาจ เพื่อให้มารยาเกรงบุญบารมีของ พระองค์ จากนั้นได้แสดงอาเทศนาปาฏิหาริย์ เพื่อให้มารหรือบุคคลที่พระองค์ต้องการสั่งสอนเกิดความเลื่อมใสบุญบารมีของพระองค์มากยิ่งขึ้น สุดท้ายได้แสดงอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ เป็นการสั่งสอนธรรมให้มารหรือบุคคลนั้น ๆ เข้าใจและหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาได้ง่ายขึ้น

เหตุที่กวีสร้างให้พระพุทธเจ้าแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ปราบมารนั้น เกิดจากความเชื่อและเลื่อมใสศรัทธาที่ชาวพุทธมีต่อพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้มีบุญบารมีมาก สามารถเล็งเห็นพฤติกรรม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของบุคคลต่าง ๆ ได้ พระองค์มีวิธีสอนบุคคลต่าง ๆ เหล่านี้แตกต่างกัน ตามลักษณะของบุคคล ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงต้องปราบผู้มีอิทธิฤทธิ์อย่างพระยาชมพูบดีด้วย อิทธิฤทธิ์เช่นกัน

๒. ความเชื่อ ความเชื่อ หมายถึง การเห็นตาม มั่นใจ หรือไว้ใจ ซึ่งเห็นจริงตามกัน ด้วยความรู้สึก หรือด้วยความไตร่ตรองโดยเหตุผล (พจนีย์ เพ็งเปลี่ยน, ๒๕๓๒, หน้า ๑๕๐) ความเชื่อต่าง ๆ ที่มีปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดมหาชมพูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ นี้ ส่วนใหญ่เป็นความเชื่อตามคติพุทธศาสนาที่มีอยู่ในสังคมไทยมาช้านานแล้ว มีปรากฏหลักฐานชัดเจนในหนังสือไตรภูมิพระร่วงสมัยสุโขทัย เช่น ความเชื่อเรื่องกรรม การเวียนว่ายตายเกิด นรก สวรรค์ กัปหรือ

กัลป์ เทพเจ้า และสัตว์หิมพานต์ เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้กวีผู้ประพันธ์กลอนสวดมหาชมพูบดีสูตร

เลขที่ ๔๓๗ ได้นำมาสอดแทรกไว้ในเนื้อเรื่อง ทำให้เนื้อเรื่องศักดิ์สิทธิ์ เป็นเหตุเป็นผลน่าเลื่อมใสศรัทธา และเป็นการเน้นย้ำบุญบารมีของพระพุทธเจ้าโดยนำคติความเชื่อที่ชาวพุทธรู้จักกันดีมาเป็นสื่อกลาง

๒.๑ ความเชื่อเรื่องกรรม กรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา จะเป็นกระทำดีหรือชั่วก็ได้ ซึ่งจะส่งผลต่อปัจจุบันและอนาคต กรรมดีหรือกุศลกรรมจะให้ผลดีแก่ผู้กระทำ กรรมชั่วหรืออกุศลกรรมจะให้ผลในทางทุกข์ยากลำบากเดือดร้อนแก่ผู้กระทำ

๒.๑.๑ กรรมดีหรือกุศลกรรม ในกลอนสวดมหาชมพูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ได้

กล่าวถึงเรื่องอันสงส์การทำบุญว่าจะทำให้ประสบความสุขในภพหน้าหรือโลกหน้า สังวร ยุตตสังวร

โร (๒๕๑๖, หน้า ๔๐๐) กล่าวถึงเรื่องการทำบุญในพุทธศาสนาว่า มี ๓ ประการ คือ ทำบุญให้ทาน ทำบุญรักษาศีล และทำบุญเจริญภาวนา

ทำบุญให้ทาน ได้แก่ ทำบุญแก่พระภิกษุด้วยข้าวอาหาร น้ำ วัสดุสิ่งของ อันระบุในพระไตรปิฎก และให้ทานแก่พระสงฆ์ผู้มีพระคุณสูง เช่น บิณฑบาต และให้ทานแก่ผู้ที่พึ่งตนเองไม่ได้ เช่น การทำบุญตักบาตร บุญกุศล ผ้าป่า การสร้างเสนาสนะ เรือนสงฆ์ โบสถ์ วิหาร การเปรียญ เป็นต้น เป็นบุญที่หนักทางการกระทำด้วยกาย และทรัพย์

ทำบุญรักษาศีล เป็นเครื่องรักษากาย วาจา โดยการสมาทานศีลแล้วรักษาศีล ไม่มีวัตถุ รมัตถะวังกิริยา คำพูด ผู้ใดรักษาศีลได้นานเท่าใดย่อมเป็นผลดีเท่านั้น ศีลมีหลายระดับ เช่น คนธรรมดามีศีล ๕ ศีล ๘ สามเณรรักษาศีล ๑๐ พระสงฆ์รักษาศีล ๒๒๗ ข้อ ภิกษุณีมีศีล ๓๑๑ ข้อ

ทำบุญเจริญภาวนา เป็นการกระทำเกี่ยวกับจิตใจ อารมณ์ภายในของคนเรา กอปรด้วย กาย วาจา ใจ มิให้ฟุ้งซ่านปั่นป่วน การเจริญภาวนามีแนวทางการกระทำต่าง ๆ เช่น วิปัสสนา กัมมัฏฐาน เติญจนกรรม แม้แต่การเข้าสมาธิจิตเวลาสั้น ๆ ก็ตาม สามารถชักฟอกจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ได้ ทำให้โลกะ โทสะ โมหะ เบาบางลง

ในกลอนสวดมหาสมณูปติสูตร เลขที่ ๔๓๗ กวีสะท้อนภาพความเชื่อเรื่องกรรมดี โดยกล่าวถึงการทำบุญทั้ง ๓ ประการในพระพุทธานุศาสน์ คือ ทำบุญให้ทาน ทำบุญรักษาศีล และทำบุญเจริญภาวนา กวีกล่าวถึงอันสงส์การทำบุญกุศลไว้ในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชสั่งสอนธรรมแก่พระยาสมณูปติว่า คนที่ประกอบกุศลกรรม เช่น หมั่นเจริญเมตตาภาวนา ฟังธรรม และรักษาศีลเป็นนิตย์จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ เป็นคนควรปฏิบัติเพียร บำเพ็ญเล่าเรียน

เจริญเมตตาภาวนา

๐ ฟังธรรมถือศีลรักษา มนัสสิการา

กำหนดเป็นนิตย์เนื่องนิตย์

๐ สองเสปย์สัปรุฐฐธรรม เรื่องปัญญาอัน

จะให้บังเกิดกองบุญ

๐ บำบัดปากโทษทารุณ เพราะศีลคุณ

เข้าดลในขันธสันดาน

๐ ตายไปเสวยสุขวิมาน

เมืองสวรรค์บริวาร

อนงค์ผ่องไพบูลย์...

(มหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๔)

หรือจากตอนที่พระยาชมภูบดีได้เห็นประยูรญาติที่ประกอบกรรมดีได้ไปเกิดอยู่บนสวรรค์ กวีพรรณนาว่า ประยูรญาติของพระยาชมภูบดีเหล่านี้ได้ประกอบกุศลกรรมต่าง ๆ ไว้ตั้งแต่ตอนมีชีวิต เช่น ทำบุญให้ทาน ทำกุศล เจริญเมตตาภาวนา ฟังธรรมเทศนา รักษาศีล กุศลกรรมต่าง ๆ เหล่านี้จึงส่งผลให้ได้ไปเกิดอยู่บนสวรรค์ ดังคำประพันธ์ว่า

...เทวฤทธิบุญแท้ ได้สร้างแต่บรรพชาติ อาจได้เสวยสวรรค์ เทพองค์
นั้น

พันธุมิตร วิมานทิศแถวโน้น ล้วนเผ้าไฟนชัตติยา พระวงศาแห่งเรา เขาทำ
บุญ

ให้ทาน การกุศลต่าง ๆ บ้างเจริญภาวนา ฟังเทศนารักษาศีล ประนินทินทุก
ตน

กองกุศลส่งให้ ญาติเราใช้เสวยสุข ห่อนมีทุกข์โหมนัส...

(มหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๕)

๒.๑.๒ กรรมชั่วหรืออกุศลกรรม กลอนสวดมหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อในเรื่องกรรมชั่วและกฎแห่งกรรมไว้ในตอนที่ตัวละครได้รับความทุกข์ เพราะการพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักว่า เป็นผลมาจากกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาติปางก่อน เช่น ในตอน

ที่นางกาญจนเทวีไม่เห็นพระยาชมภูบดีเสด็จเดินทางกลับมาพร้อมกับเหล่ากองทัพ พระนางคร่ำ
ครวญ

ว่าเป็นเพราะกรรมที่ได้กระทำไว้แต่ชาติปางก่อน จึงทำให้นางต้องพลัดพรากจากพระยาชมภูบดี
พระราชสามี ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ อ้าไฉ้พระบรมจุลจอม

กษัตริย์สร้างมาจากเจียว

ฤาทุ้มทิ้งบริจากรให้เปลี่ยว

เปล่าสวาสติเองค์

๐ ชะรอยเวรใดได้สันนิจ

ญาณการไว้คงตรง

แต่เบื้องบุพชาติเจาะจง

ประจักษ์จึงให้จากจร...

(มหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๓๑๐)

๒.๒ ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด การเกิดแก่และตายนั่น เป็นวงจรชีวิตของสัตว์โลกทั้งหลาย เมื่อตายแล้วก็เกิดใหม่ด้วยอำนาจแห่งกรรม ความเชื่อเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดนับเป็นความเชื่อที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจชาวพุทธมาเป็นเวลาช้านาน เป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาที่เชื่อว่ามนุษย์ที่ยังไม่หมดกิเลสจะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร

ในกลอนสวดมหาหมฏฐิติสูตร เลขที่ ๔๓๗ ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด

ไว้โดยพรรณนาว่าพระยาหมฏฐิติและมเหสีเคยกระทำกุศลไว้ตั้งแต่ชาติปางก่อน เมื่อสิ้นบุญจึงได้ไปเกิดบนสวรรค์ ต่อมาได้จุติมาเป็นพระยาหมฏฐิติครองเมืองปัญจาลราช แสดงให้เห็นว่าชาวพุทธ

เชื่อเรื่องชาติปางก่อน โลกนี้โลกหน้า และการเวียนว่ายตายเกิด ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ สมเด็จพระมหา	สัพพัญญา	โดยญาณยิ่งยง	
ทราบวามัญ	บดีเอกองค์	อดีตกาลทรง	สร้างมาบารมี
๐ ครั้งนั้นบุญเลิศ	ทำวามัญเกิด	ภพองค์ขึ้นสี่	
ตัวเป็นพ่อค้า	หาเลี้ยงชีวิ	วันหนึ่งพอดี	ได้อรุณวาง
๐ หุงเข้าต้มแกง	สุกเสร็จจัดแจง	ใส่ภาชนะวาง	
ที่อันหาบคอน	สิ่งของสารพวงค์	ครั้นเสร็จแล้ววาง	ลงจากเคหา
๐ พองค์ทศพล	เสด็จมาดล	ชายนันศรัทธา	
นั่งมัสการ	ทูลรณนา	แล้วจัดกระยา	สุบเพียรทั้งหลาย
๐ เครื่องบริโภคร่วม	จึงประนมน้อม	เข้าประเคนถวาย	
พระพุทธรองครับ	ภักดาโดยดาย	ผิวเมียบาย	บริบูรณ์เบิก

บาน...

(มหาหมฏฐิติสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๘)

ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนธรรมเทศนาแก่นางกาญจนเทวี พระองค์กล่าวว่านางกาญจนเทวีได้สร้างกุศลมาเป็นเวลาแสนกัลป์แล้วชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายที่จะสามารถสำเร็จมรรคผลได้ แสดงให้เห็นว่าชาวพุทธเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ ตัวมหาอุบาสิกาเล่า	กุศลสร้างมานันต์
ในอนกชาติจะนับกัลป์	ก็แสนกัลป์บริบูรณ์...

(มหาหมฏฐิติสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๑๗)

๒.๓ ความเชื่อเรื่องนรก – สวรรค์ เป็นความเชื่อตามคติพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ซึ่งพุทธศาสนิกชนยอมรับหลักธรรมพุทธศาสนาแนวนี้มากที่สุด (พจนีย์ เพ็งเปลี่ยน, ๒๕๓๒, หน้า

๑๕๗) ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์นี้ฝังแน่นอยู่ในจิตใจชาวพุทธมาช้านาน ในทัศนะของพระพุทธศาสนา

นรกและสวรรค์เป็นส่วนหนึ่งของสังสารวัฏ คือ ยังคงมีการเวียนว่ายตายเกิดแล้วแต่กรรมที่กระทำมา ตกนรกแล้วถ้ามีกรรมดีก็จะได้ไปอยู่บนสวรรค์ หรือขึ้นสวรรค์แล้วถ้ามีกรรมชั่วก็ต้องมาชดใช้กรรมในนรก ซึ่งกลอนสวดมหาชัมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ก็ได้ให้ทรรศนะเดียวกันนี้ไว้ ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ อันเทวสมบัติ	บพิตรเห็นว่างดงาม
จะแจ้งโดยจริงความ	ย่อมเป็นเครื่องทำลายวาย
๐ ลิ่นกองกุศลส่ง	ไปสู่กรรมสำหรับกาย
เวียนเกิดแล้วเวียนตาย	ไม่รู้สิ้นคือสงสาร...

(มหาชัมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๖)

๒.๓.๑ นรก เป็นที่อยู่ของผู้ที่ประกอบอกุศลกรรม ในไตรภูมิพระร่วงแบ่งนรกออกเป็นขุม ๆ ตามประเภทหรือชนิดของการทำความผิด ส่วนในกลอนสวดมหาชัมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ กวีผู้ประพันธ์ได้แสดงภาพความเชื่อเรื่องการลงโทษหรือรับกรรมในนรกตามประเภทของอกุศลกรรมเช่นกัน กวีได้แบ่งประเภทของอกุศลกรรมโดยใช้หลักธรรมเรื่องศีล ๕ (แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ากวีมิได้กล่าวถึงศีลข้อ ๒) ซึ่งชาวพุทธทุกคนรู้จักกันดีมาใช้เป็นเกณฑ์ในการสร้างภาพลงโทษในนรก ภาพนรกในกลอนสวดมหาชัมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ จึงคล้ายกับภาพนรกในไตรภูมิพระร่วง แต่การลงโทษความผิดในนรกแต่ละขุมมีรายละเอียดต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน

๒.๓.๑.๑ นรกสำหรับลงโทษผู้ที่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ในกลอนสวดมหาชัมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ กล่าวคล้ายกับเวตรณีนรก^{๗๙} และมีจนาทิฏฐินรก^{๘๐} ในไตรภูมิพระร่วง คือ สัตว์

^{๗๙} ไตรภูมิพระร่วง (กรมศิลปากร, ๒๕๑๘, หน้า ๑๙) กล่าวถึงเวตรณีนรกว่า ...ยมบาลอยู่ในเวตรณีนั่น เทียรย้อมถือไม้ค้อน มีดพร้า หอกดาบ หลาว เหลน เครื่องฆ่า เครื่องแทง เครื่องยิง เครื่องตีทั้งหลาย ผู่นั้น ย่อมเหล็กแดงและมีเปลวพุ่งขึ้นไปดังไฟฟ้าลุกต่งนั้นบมิวายแล ยมบาลจึงถือเครื่องทั้งนั้นไล่ตีฝูงคนนรกด้วยสิ่งนั้น เขาก็เจ็บปวดเวทนานักหนาอดทนบมิได้เลย...

นรกต้องรับโทษด้วยการมาชดใช้กรรมในนรกที่เต็มไปด้วยกองเพลิง ถูกยมบาลฟันแทงและบั่นตัวให้ขาดเป็นร้อยท่อนพันท่อน ตายแล้วเกิดใหม่ชดใช้กรรมอยู่อย่างนั้น ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ เป็นคนฆ่าสัตว์ตัวเป็น ให้จำตายเห็น
มาเกิดในกองเพลิงกาฬ
๐ ทนทุกข์นรีเยยาวนาน นายยมพบาล
ตะบึงตะบันฟันแทง
๐ บัดตายบัดเกิดเร็วแรง ยมพบาลตะแบง
เอาตัวมาบกัณฑ์กาย
๐ ร้อยท่อนพันท่อนต้องตาย เกิดแล้วทำลาย
ด้วยมือแห่งหมู่ นายเวร...

(มหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ตอนที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๒)

๒.๓.๑.๒ นรกสำหรับลงโทษผู้ที่ประพฤติดีในกาม ในวรรณกรรมกลอนสวดมหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ กล่าวคล้ายกับโลหสิมพลีนรก⁸¹ รวมกับสุนัขนรก⁸² ในไตรภูมิพระร่วงคือ สัตว์นรกจะต้องมาป็นต้นจิวหนามแหลมปานกรด มีแรงกาปากเหล็กคอยจิก ข้างล่างมียมบาลถือหอกคอยตีแทง อีกทั้งยังมีสุนัขตัวใหญ่เท่าช้างสารคอยจ้องขย้ำกินเป็นอาหาร ตายแล้วเกิดใหม่ชดใช้กรรมอยู่อย่างนั้น ดังคำประพันธ์ว่า

...๐ บางสัตว์เมื่อเป็นคนเจน มักมากในเกน

80 ไตรภูมิพระร่วง (กรมศิลปากร, ๒๕๑๔, หน้า ๒๔) กล่าวถึงมิชฌาภิภูรินรกว่า ...มียมบาลนั้นใหญ่นักหนา เทียรย้อมถือหอกดาบและหลาวเหลนและค้อนเหล็กแดง เทียรย้อมลูกเป็นเปลวไฟอยู่ทุกคาบ เขาตีเขาแทงเขาฆ่าเขาฟันและฝูงคนนรานั้นเจ็บปวดเวทนาว่าตนพันประมาณ...

81 ไตรภูมิพระร่วง (กรมศิลปากร, ๒๕๑๔, หน้า ๒๗) กล่าวถึงโลหสิมพลีนรกว่า ...มีป่าไม้จิวป่า ๑ หลายต้นนัก แลต้นจิวนั้นสูงได้แลโยชน์ แลหนามจิวนั้นเทียรย้อมเหล็กแดงเป็นเปลวลุกอยู่ แลหนามจิวนั้นยาวได้ ๑๖ นิ้วมือ เป็นเปลวไฟลุกอยู่บ่อนจะรู้ดับสักคาบแล

82 ไตรภูมิพระร่วง (กรมศิลปากร, ๒๕๑๔, หน้า ๒๑) กล่าวถึงสุนัขนรกว่า ...ในสุนัขนรานั้นมีหมา ๔ สิ่ง หมาจำพวก ๑ นั้นขาว หมาจำพวก ๑ นั้นแดง หมาจำพวก ๑ นั้นดำ หมาจำพวก ๑ นั้นเหลือง แลตัวหมาผู้นั้นใหญ่เท่าช้างสารทุกตัว ฝูงแรงแรงและกาอันอยู่ในนรานั้นใหญ่เท่าเกวียนทุก ๆ ตัว ปากแรงแรงและกาและตีนนั้นเทียรย้อมเหล็กแดงลูกเป็นเปลวไฟอยู่บ่อมิได้เหือดสักคาบ แรงแรงและกาผู้นั้นเทียรย้อมจิกแทงหัวอกขบตอดคนทั้งหลายในนรานั้น ด้วยกรรมบาปของเขานั้นแล...

กาเมสุมิจอาจารย์

○ ปีนปายขึ้นนั่งนามปาน	กรดแหลมเหลือการ
ทิมกายตลอดเลือดไซม	
○ แร้งกาปากเหล็กจูโจม	จิกสับรุกโรม
ให้กายระยำยับเยิน	
○ ยมพบาลบังเกิดผจญ	ถือหอกซ่อนเมิน
เขม้นอยู่คอยทิ่มแทง	
○ สุนัขเท่าช้างสารแสง	คอยตามยื้อแย่ง
ขย้าเป็นภักษาหาร	
○ ตายแล้วเกิดเล่าลนลาน	ขึ้นรุกขพิลาณท์
เสมอเป็นนิรันดรา...	

(มหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๒ – ๓๐๓)

๒.๓.๑.๓ นรกสำหรับลงโทษผู้ที่พูดจามุสา ในกลอนสวดมหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ กล่าวคล้ายกับกาฬสูตรนรก⁸³ในไตรภูมิโลกวินิจจยกถาว่า ยมบาลจะนำตัวสัตว์นรกมานอนแล้วใช้เส้นบรรทัดตัดตัวสัตว์นรกนั้นให้ขาดเป็นสองซีก ตายแล้วเกิดใหม่ชุดใช้กรรมอยู่อย่างนั้น ดังคำประพันธ์ว่า

...○ บางสัตว์เป็นคนมุสา	ยมพบาลนำมา
เอาตัวผู้นั้นนอนลง	
○ วางเส้นบรรทัดตัดตรง	กายสัตว์บ่คง
ก็ขาดเป็นสองซีกตน	
○ ตายแล้วเกิดบัดเดียวดล	ยมพบาลสองคน
คอยดีดบรรทัดกรรมดา...	

(มหาชมภูบดีสูตร เลขที่ ๔๓๗ ดูที่ภาคผนวก หน้า ๓๐๓)

⁸³ ไตรภูมิโลกวินิจจยกถา (กรมศิลปากร, ๒๕๒๐, หน้า ๑๐๕ – ๑๐๖) กล่าวถึงกาฬสูตรนรกว่า ...สัตว์อันไปบังเกิดในกาฬสูตรนรกนั้น ยมบาลทั้งหลายมัดด้วยพวนเหล็ก ผูกซึ่งลงไว้กับแผ่นดินเหล็กอันรุ่งเรืองเป็นเปลวเพลิง แล้วก็เอายาบรรทัดเหล็กใหญ่เท่าลำตาลดีดลง ถ้าดีดบรรทัดลงข้างหน้า กายสัตว์นรกนั้นก็แตกผ่าตลอดหลัง ตีแต่ข้างหลังก็แตกผ่าตลอดหน้า ตีแต่ข้างซ้ายก็แตกตลอดข้างขวา ตีแต่ข้างขวาก็แตกผ่าตลอดข้างซ้าย ลำบากเวทนาแสนสาหัส กายนั้นแตกออกเป็นซีกน้อยซีกใหญ่...